

Gazagystan türkmenleri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar, Türkmen dili

написано kitapcy | 21 января, 2025

Gazagystan türkmenleri

ÝER ÝÜZÜNDE TÜRKMEN SENDEN NYŞAN KÄN...

► GAZAGYSTAN TÜRKMENLERI

Gazagystanda ýaşaýan türkmenleriň taryht entek doly öwrenilenok. Biz Syrderýa ýakasyndaky raýonlaryň türkmen halkynyň ir döwürde ýaşan ýerleridiginden habarly. Şol ýerlerde Täze we Köne Guzystanyň taryhy çeşmeleri, olatyň paýtagty Ýaňykent ýerleşipdir.

Oguzlaryň döwletinde köp wagtlap salyrlar taýpasynyň (salyr, salgyr, salar) syýasy ýolbaşçylygy güýçli bolupdyr. Soňra onuň ornuny türkmeniň gynyk taýpasy eýeläpdir. Seljuklar dinastiýasy hem gynyklaryň döreden dinastiýasydyr.

"Oguznamanyň" Mehmet Neşri tarapyndan ýazylan wariantynda Oguz döwletindw häkimligiň Kaýy taýpasynyň elinde bolandygy, soňra salyrlaryň eline geçendigi hakynda aýdylýar:

"Patyşalyk Kaýynyň (Kaýy han) we onuň ogullarynyň elinde. Olar ony asyrlap arkama-arka geçirip gelýärler. Ahyrda (häzirlikçe) Salur neberesine, Oguz hanyň çep syrgynyndan bolan ogly Taga hanyň oglunyň eline geçdi. Muhammet pygamberiň (s.a.w) döwründe we musulmançylykdanam öň salyr neberesi bilen Eýran hosrowlarynyň – şalarynyň arasynda köp çaknyşyklar we gandöküşikli söweşler bolup geçdi. Soňra Abbasidleriň patyşalyk süren döwründe, (eýýäm) Taç hanyň ogly Salurdan (ölenden soň) Japak han biri şa boldy. Onuň Gara han diýen lakamy bardy. Ol yslamy kabul eden türki halklaryň ilkinjileriniň biri boldy. 300-nji hijri ýylynda (999 ý) iki müň öýli adam yslamy kabul etdi we musulman boldy. Şonuň üçin hem olary "türkiman" diýip atlandyrdylar. Uzagyndan bu söz gepleşik dilinde gysgalyp, "türkmen" boldy. Şol döwürden bäri hem "türkmen" diýen at bar.

Salyrlar bilen goňşuçylykda ýaşan Gypjak taýpalary olara täsirini ýetiripdir. Abulgazynyň "Türkmenleriň nesil daragty" kitabynda tekeleriň, saryklaryň we başga-da ençeme türkmen taýpalarynyň nesilleriniň gaýdan adamsy Salyr Gazanyň ata başga doganynuň, ejesi Jajyklynyň beçeneg hany Toýmadykdan alan oglunyň bolandygy hakynda aýdylýar. Salyrlaryň we beýkeki taýpalaryň goşulyşy hakynda Abulgazy olaryň syýasy ýolbaşçylygy dogrusynda gürrüň berende-de aýdýar. "...haçan-da Salyrlaryň birini şa saýlanlarynda Salyr urugy, Imir urugy we başga-da az sanly uruglar oňa goşulyşypdyrlar".

Halk rowaýatlaryna görä, Hoja Ahmet Ýasawynyň döwürlerinde Salyrlaryň Garaman we Akman nebereleri Türküstan raýonynda ýaşapdyrlar. Soňra Nurata daglarynyň sebitine, häzirki Türkmenistanyň territoriýasyna we Hytaýa göçüp gidipdirler. Salyrlaryň Karatau eteklerinden we Syrderýanyň orta akymyndan göçüp gaýtmagyna beçeneg taýpalarynyň çozuşlary sebäp bolupdyr.

Gazagystanyň territoriýasynda salyrlar bilen bilelikde beýleki türkmen taýpalary, mysal üçin, goýunlar taýpasy ýaşapdyrlar. Soňra ol taýpany garagoýunly diýip atlandyrypdyrlar. Taryhy çeşmelerde bar bolan maglumatlara görä, garagoýunly taýpasy XIII asyryň başyna çenli Kazygurt dagynyň sebitlerinde ýaşapdyr.

Syrderýanyň orta akymynda we Karatau eteklerinde ýaşan türkmenler XII asyrda uly göçhä-göçlügiň täsiri bilen Türküstandan gaýdypdyrlar, olaryň uly bölegi häzirki Türkmenistanyň territoriýasyna, Mawerannahra göçüp gelipdirler.

Şeýle-de bolsa, türkmenleriň belli bir bölegi ýurdunda galypdyr. Häzirki wagtda olaryň bir bölegi Günorta Gazagystan oblastynda ýaşaýarlar. Olar öz ata-babalarynyň Türküstan sebtinde Çoýdepe we Guldepe diýen ýerlerde ýaşaýandyklaryny ýatlaýarlar. Olaryň arasyna baryp gaýdan S.G.Agajanow Atabaý posýologynyň ýakynyndaky Şaş-depede ýaşaýan akmanlaryň ata-babalarynyň aslynda Saurandan göçüp giden türkmenlerdigini anyklady.

Günorta Gazagystan oblastynda ýaşaýan teke türkmenleriniň gürrüňine görä, ata-babalary Hoja Ahmet Ýasawy döwründe Türküstan şäherinde ýaşapdyrlar. Tekeler şäher ýasawullarynyň wezipesini ýerine ýetiripdirler, soňa görä-de, olara derwazlyk diýip atlandyrypdyrlar. Birnäçe wagtdan soň olar ol ýerden göçüpdirler we Karaçyk çeşmesiniň boýunda ýurt tutunypdyrlar. Teke türkmenleri bu ýere kanal çekipdirler we daýhançylyk bilen meşgullanyp başlapdyrlar. Häzir şol türkmenleriň nebereleri Türküstan raýonynyň Krupskaya adyndaky kolhozynda ýaşaýarlar.

Häzirki zaman etnografik statistik maglumatlara görä, türkmenler häzir Gazagystanyň Gurýew, Çimkent, Garaganda oblastlarynda, şeýle Alma-ata şäherinde (1989-njy ýylyň ilat ýazuwynyň maglumatlaryna görä, degişlilikde 313, 553, 1222 we 402 adam) ýaşaýarlar. Türkmenleriň aglaba bölegi Gurýew oblastynda şäher ýerinde ýaşaýan bolsalar, Garaganda we Çimkent oblastlarynda oba ýerinde ýaşaýarlar.

Gazagystandaky ýaşaýan türkmenleriň durmuşyndaky ýene bir aýratynlyk ol hem erkek adamlaryň aýallara görä 1,5-2 esse köplügidir. Mysal üçin, 1989-njy ýylda 2972 erkek adam, 874 aýal bar ekeni. Diňe Çimkent oblastynyň oba ýerlerinde ýaşaýan türkmen erkek we aýal adamlarynyň sany deňeçerräk gelýär.

Ýene bir aýratynlygy, ol hem gazagystanly türkmenleriň ýerli halkyň diline has uýgunlaşandygydyr. Mysal üçin, 1970-nji ýylda şol ýerde ýaşaýan türkmenleriň 78,3 prosenti türkmen dilini ene dili hasaplan bolsa, 1989-njy ýylda diňe 71,6 %-i türkmen dilini ene dili diýip bilýär. Bu görkezijiniň 1979-njy ýylda has pese gaçmagy (60,5%) ýörite öwrenilmegine mätäçdir. Her näme-de bolsa 1979-njy we 1989-njy ýyllar aralygynda Gazagystanda ýaşaýan türkmenleriň sany 71,6 prosent artypdyr.

Marat DURDYÝEW,
Şöhrat KADYROW.

◆ ◆ ◆

Goşmaça peýdalanmak üçin çeşmeler:

1. M.Durdyýew, Ş.Kadyrow "Dünýäädäki türkmenler" (taryhy-demografik syn), Aşgabat, "Harp", 1991 ý;
2. Агаджанов С.Г. "Очерки истории огузов и туркмен в Средней Азии IX-XII вв." Ашхабад-1969;
3. Агаджанов С.Г. "Средневековые этнонимы названия "туркмен" / Проблемы этногенеза туркменского народа", Ашхабад-1977;
4. Гадельшин Г.Ф. "Пут туркменский кочевников к социализму", Ашхабад: Туркменистан, 1987;
5. Зарубин И.И. "Список народностей Туркестанского края" (Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России и сопредельных стран. вып. N"9). Л., 1925;
6. Кармышева Б.Х. "К этнической истории туркмен Среднеазиатского междуречья // Туркмены и Среднеазиатского междуречье". Ашхабад-1989;
7. S.G.Agajanow "Oguzlar", Türkiýäniň "Ötüken" neşirýaty.

Taryhy makalalar